



Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>



Araştırma Makalesi • Research Article

XIX. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Temizlik Yöntemleri: Kitapçı Arakel ve Sadi. b. Halid'in Leke Risalesi Örnekleri

Cleaning Methods In The Ottoman Community Of The XIX Century: Bibliople Arakel and Sadi B. Halid's Stain Booklet Examples

Merve Buşra Aktürkoğlu*

Öz: Temizlik, Osmanlı kültüründe her zaman önemli bir yere sahiptir. Bunun en temel sebebi ise İslam dininin temizlik ve sadelik konusundaki hassas yaklaşımıdır. Muhtemeldir ki bu nedenle Osmanlılar, özellikle evlerinde ve giyimlerinde mütevazılığa ve temizliğe özen göstermişlerdir. 19. yüzyılın ortalarına kadar genel olarak aynı gelen temizlik usulleri, yüzyılın ikinci yarısında farklılaşan tüketim alışkanlıklarının da etkisiyle değişmeye başlamıştır. Bunun neticesinde pek çok alanda olduğu gibi temizlik malzemeleri ve yöntemlerinde de bir takım dönüşümler yaşanmış, çeşitli kimyasalların da yer aldığı yeni usul ve yöntemlerin anlatıldığı risaleler kaleme alınmıştır. Çalışmamızda temizlik üzerine yazılan “Yeni Leke Risaleleri”nden Kitapçı Arakel ve Sadi b. Halid'in eserleri ele alınarak, 19. yüzyılda Osmanlı toplumunun temizlikte kullandıkları yöntemler ile maddi kültürün temizlik özelinde gündelik hayata yansımaları incelenmeye çalışılacaktır. Risalelerde bahsedilen pek çok kimyasal maddenin, günümüzde de temizlik malzemelerinde kullanılmaya devam edildiği görülmüştür. Bu sebepten çalışmanın, hem incelenen dönemde gerçekleşen kültürel değişimi hem de günümüzde kullanılan bazı temizlik malzemelerinin serüvenini ortaya koymasına hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Temizlik, Tüketim, Leke Risalesi, Kimyasal Maddeler.

Abstract: Cleanliness has always had an important place in Ottoman culture. The main reason for this is the sensitive approach of Islam on cleanliness and simplicity. It is likely that for this reason, the Ottomans took care of modesty and cleanliness, especially in their homes and clothing. Cleaning procedures, which were generally the same until the middle of the 19th century, began to change with the effect of different consumption habits in the second half of the century. As a result, cleaning products and methods have undergone a number of changes, including those of several other fields, and new procedures and methods, including various chemicals, have been included in the list. We identified Bibliople Arakel and Sadi b. Halid's works will be examined to see how Ottoman society reflects to daily life in cleaning through the methods used in cleaning in the 19th century. It has been observed that many chemicals mentioned in the booklet are still used in cleaning materials today. For this reason,

* Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı,
ORCID: 0000-0002-0413-1265, mervegocen94@gmail.com

Cite as/ Atıf: Aktürkoğlu, M. B. (2022). XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunda temizlik yöntemleri: Kitapçı Arakel ve Sadi. b. Halid'in leke risalesi örnekleri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 741-751. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1053397>

Received/Geliş: 04 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 18 June/Haziran 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

it is aimed that the study will reveal both the cultural change that took place in the examined period and the adventure of some cleaning materials used today.

Keywords: Ottoman ,Consumption, Cleaning Stain Booklet, Chemical Substances

Giriş

19. yüzyıl, Osmanlı toplumu için maddi kültürün büyük ölçüde değişime uğradığı bir dönemdir. Sanayi üretiminin hız kazanmasıyla pek çok el emeği üretim malları yerini fazla ve ucuz olan fabrikasyon ürünlere bırakmaya başlamıştır. Arzda meydana gelen bolluk, talepleri de şekillendirmiş, tüketim kültürü bu yönlendirmeye dönüşmüştür. Daha çok moda üst başlığında, giyim-kuşam ve yeme-içmede, gerçekleşen bu dönüşümün daha özel alanlarda da meydana geldiği görülmüştür. Temizlik malzemeleri ve yöntemleri bu özel alana dâhil olurken, genel olarak eski alışkanlıklarla devam etse de, kullanılan kumaş ve boyaların değişmesi, tüketilen gıdalara yenilerinin eklenmesi birtakım yeni malzemelere ihtiyaç duyulmasına sebep olmuştur.

Sanayi devrimi teknolojik, bilimsel ve kültürel alanda gerçekleşen pek çok yeniliği beraberinde getirmiştir. Makalede incelenecek olan leke risalelerin yazılması, bahsettiğimiz bu yeniliklerle değişen kumaş türleri, tüketilen gıdalar ve bunların kumaşlarda meydana getirdiği lekelerin temizlikte yeni usul ve malzemelere ihtiyaç duyulduğunun bir göstergesidir. Genellikle gazete ve dergilerin içerisinde yer alan leke risaleleri, müstakil olarak fazla örneği olmayan metinlerdir. Daha evvel başka leke risalesi örnekleri üzerinden yapılmış iki çalışma mevcuttur. Bu metinler gündelik hayatın bir takım gereksinimlerini yansıttıkları gibi günümüzde kimya sanayinin ürettiği temizlik maddelerinin geçirdiği dönüşüm ve kökeni hakkında da bizlere ipucu vermektedirler.

Bu çalışmada ele alınan leke risalelerinin her ikisinin müellifi de belirledikleri yeni temizlik usullerini bir reçete gibi okuyucusuna sunmaktadır. Kitapçı Arakel'in risalesinde ise bu reçetelerin kumaşlar ve lekelerin türüne göre kategorilere ayrılarak kolaylık sağlandığı görülmektedir. Ayrıca yeni malzemelerin özellikle de kimyasal maddelerin bilinmemesi ihtimaline karşılık, risalenin sonunda açıklama mahiyetinde bir lügat da yer almaktadır. Çalışmamızda, ele aldığımız leke risaleleri üzerinden 19. yüzyılda değişime uğrayan maddi kültürün temizlik özelinde gündelik hayata yansımaları incelenmeye çalışılacaktır.

Leke Risalelerinin Muharrirleri ve Muhtevası

İncelemeye aldığımız risalelerin muharrirleri Kitapçı Arakel ve Sadi b. Halid'tir. Sadi b. Halid'in kendisi ve hayatı hakkında herhangi bir malumata ulaşılamamıştır. 1311 senesine tarihlenen eseri toplam 16 sayfadan oluşmaktadır. İlk sayfasında yazıldığına göre 30 paradan satışa sunulmuş ve Kasbar Matbaasında basılmıştır. Risalenin incelenen örneği, İBB Atatürk Kitaplığı Ali Haydar Taner Koleksiyonu'nda alınmıştır.

İkinci risalenin yazarı Kitapçı Arakel ile ilgili daha fazla bilgiye sahip olmak mümkündür. Tam adı Arakel Tozluyan olan muharrir, 19. yüzyılın önemli kitapçılarından olan Ermeni bir zattır. Hayatı hakkında fazla bilgi mevcut değildir ancak diğer pek çok kitapçı gibi kendisinin de Kayserili bir aileye mensup olduğu düşünülmektedir. Muharrirle ilgili en önemli iddia ise kendisinin hayatını yalnızca kitap satarak kazanan ilk esnaf olarak gösterilmesidir. Yani Batı'daki kitapçılara benzer bir dükkânı olan ilk şahıslardan (Yılmaz,2015:4-5). 1306 senesine tarihlenen eseri toplam 46 sayfadan oluşmaktadır. Son sayfasında yazıldığına göre 100 paradan, taşra için ise 3 kuruştan satışa sunulmuş ve Şirket-i Mertebiye Matbaası'nda basılmıştır. Risalenin incelenen örneği İBB Atatürk Kitaplığı Ali Ulvi Emir Koleksiyonu'ndan alınmıştır.

İncelenen iki risalenin de anlatım tarzı birbirine benzemekte, ama Kitapçı Arakel ayrıntıya biraz daha fazla girerek Sadi b. Halid'e göre daha öğretici bir üslup kullanmaktadır. Özellikle yağ lekeleri, katran, zift ve petrol türevi lekeler metinlerde ortaklık gösteren konular olup yine lekelerin çıkarılmasında kil, hayvan ödü, sabun, un ve lokman ruhu gibi maddelerden yararlanılması da ortak olarak önerilen yöntemlerdir.

Risalelerin yazılış amacını Kitapçı Arakel (1306:3): “Hiçbir kimse ve hiçbir hane halkı yoktur ki üstü başı veya hane eşyası azıcık kirlenmesin. Bunun için herkes bu fenni bilmeye muhtaçtır” cümleleriyle açıklamaktadır. “Bu fenni...” ifadesinden hareketle, kendisinin temizliği ve usullerini bir ilim olarak da gördüğünü söyleyebiliriz. Bunun sebebinin ise ileride reçetelerde bulunan malzemelerden bahsederken değineceğimiz kimyasal maddeler ve kullanım şekli olabileceği düşünülmektedir. Kendisi ayrıca Osmanlı toplum hayatında yeni olan bu maddelerin bilinmeme ihtimaline karşılık, risalenin sonunda bir lügat da hazırlayarak okuyucusuna sunmuştur. Reçetelerde yazdığı malzemelerin yaygın olarak kullanılmayanlarının nerelerde bulunabileceğine dair tavsiyeleri de mevcuttur. Risalelerin her ikisi de maarif nezaretinin izniyle basılmıştır.

Leke Türlerine Göre Verilen Temizlik Reçeteleri

“Hemen her nev’i kumaşlardan çamaşır, esvab ve döşeme üzerinde yağ, meyve, mürekkep, boya, pas ve sa’ir bir çok şeylerden zuhûr iden lekeleri çıkarmak usul ve tertiplerini tarif ider bir risale-i fevâid-i isâledir” cümlesinde görüldüğü gibi, risaleler her çeşit kumaşa meydana gelen pek çok lekenin çıkarılmasına fayda edecek tarifler ve usuller içermektedir. Kitapçı Arakel’den öğrendiğimize göre İstanbul ve bazı büyük şehirlerde lekeci dükkânları da mevcuttur. Ancak toplumda herkesin kıyafetlerini bu dükkânlarda temizletme durumunun olmadığını, kullanılan pek çok kumaşın Avrupa’dan ithal olması sebebiyle pahalı ve az bulunduğunu, yenisinin alınmasının da zor olduğunu söyleyerek böyle bir risale yazmanın faydalı olacağını düşündüğünü belirtmektedir (Arakel, 1306:3-5).

Yağ lekeleri her iki risalede de en çok değinilen ve temizleme yöntemi anlatılan lekelerdir. Ondan sonra sırasıyla kan, mürekkep, şarap, kahve, çikolata, pas, tütün ve tencere karası, yağlı boyalar ve dut, vişne, kiraz gibi tatlı meyvelerin lekelerinin temizlenmesiyle ilgili usuller verilmiştir. Hem 19. yüzyıl toplumunun gündelik hayatındaki maddi kültürü anlamak hem de bu yüzyılda ne gibi yeniliklerle karşılaştıklarını görebilmek için bu usul ve reçetelerden bazı örnekler incelenmiştir. İlk olarak her iki risalede de geniş yer tutan yağ lekelerinin temizlenmesi usullerini ele alacağız. Yağ lekeleri az bir malzemeyle çıkarılabildiğinden genelde eski usullerden örnekler verilmiştir. Su ve sabun, deve derisine yatırma, yumurtanın akıyla silme, tuzla ovma ve üzerine nişadır dökme Sadi b. Halid’in eski usuller olarak okuyucuya verdiği tariflerdir (Sadi b. Halid, 1311, 2-4). Kitapçı Arakel’in usullerinde ise yeni ve kimyasal malzemeler kullanıldığı görülmektedir. Bu malzemeler çinko, chloroforme (kloroform), etter sulfurique (lokman ruhu) gibi maddelerdir (Arakel, 1306: 14-16). Bu maddelerin geneli risalelerin yazıldığı tarihlerde ithal edilmektedir. Asit ve eter gibi kimyasal malzemelerin yerli olarak üretilmesi için bir fabrikanın kurulmasına yönelik ilk adım 1895 senesindedir ve bu ilk fabrikanın ihtiyacı olan malzemeler de daha önce bu tarz fabrikaların kurulduğu İngiltere’den talep edilmektedir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). 1895: Hariciye Nezareti Londra Sefareti [HR.SFR.3]: Gömlek No. 444, 22).

Su ve Sabun hem eski usullerde hem de yeni usullerde temel temizlik malzemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta Kitapçı Arakel risalesinde, lekeler mahsus bir sabun bulunduğundan bahseder. Ancak her yerde bulunamayacağı için evde nasıl yapılacağını tarifini de verir. Yine de her usulde mutlaka sabunun kullanılmış olması, ulaşılması kolay bir malzeme olduğunun da göstergesidir.

Osmanlı Devleti’nde sabun kullanımı oldukça yaygındır. Hatta yerel adetlerde ve görgü kuralları arasında bile sabun kullanımına yer verildiği görülmektedir. Örneğin, el yıkarken elinden sabunu kaçırmak büyükler arasında çok ayıp sayılan bir davranıştır (Abdülaziz Bey, 1995:212). Çeşitli yıllarda basılmış olan Şark ticaret yıllıklarına bakıldığında da, Osmanlı Devleti’nde sabunun önemli bir ihracat ürünü ve bazı merkezlerinin de ana sanayisi olduğu anlaşılmaktadır (Çiftyürek, 2021:42). Neredeyse bütün sabunlar yerli üretimdir, sadece tuvalet sabunları ithal edilmektedir (Emiroğlu, 2020:206). 18., 19. ve 20. yüzyıl başlarına ait Osmanlı vesikalarından ve salnamelerden Halep, Şam, Antakya, Kilis, Urfa, Antep, Maraş, İzmir, Aydın, Güzelhisar, Tire, Ayvalık, Edremit, Ayvacık, Midilli, Girit, Kandiye, Resmo, Hanya gibi yerlerin sabun üretim merkezi konumunda olduğunu ve buralardan başka şehirlere özellikle başkent İstanbul’a sabun nakledildiğinin görüldüğü söylenmektedir (Çiftyürek, 2021:41-63). 19. yüzyılın ortalarına kadar sabun, “sabunhane” adı verilen küçük işletmelerde üretilmekteydi. Sabunun hammaddelerinden birinin zeytinyağı olması nedeniyle, zeytin yetiştirilen bölgelerde çok

sayıda bu tür küçük imalât atölyeleri kurulmaktaydı. Batıda sabun kimyasının gelişmesine eşzamanlı olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde sabunhanelerin yanında fabrika üretimine de geçildiği görülmektedir (Öztürk, 2010:89).

Kısaca ifade etmek gerekirse sanayinin gelişimiyle seri üretime geçen sabun her eve girecek bolluğa erişmiş, leke risalelerinin temel malzemesi olarak da yerini almıştır. Ama yine de bulamayan ya da alamayanlara verilmiş leke sabunu tarifi ilgi çekicidir: “Yüz altmış beş gram yani 51 dirhem rendelenmiş adi sabuna on dirhem potas ile yarım litre rakı karıştırmalı. Lakin bu terkip amelini çok icra edebilmek için mâiyat derecesiyle 38 derecede bulunması icab eder. Binaenaleyh bu terkip güneşin en ziyade tesir ettiği bir mahale ve yahud gayet küllü ateş üzerine konulup mezkûr dereceyi buluncaya kadar karıştırılmalı. Sonra süzülüp ağzı gayet imtizaçlı bir şişeye konup saklamalı ve lazım olduğu vakit kullanılmalıdır. Bu terkibe sabun cevheri de tâbir olunur” (Arakel, 1306:9). Tarifte hem yeni bir ağırlık birimi olan gram, hem de o günün şartlarında pahalı sayılabilecek bir kimyasal malzeme olan potas kullanılmış ve bunların açıklamaları da risale sonunda okuyucuya verilmiştir. Yazarın ifade ettiğine göre potas ile kastedilen kuzukulağı bitkisinden elde edilen bir çeşit tuzdur (Arakel, 1306:41).

Risalelerde ele alınan diğer leke grubu dut, vişne, kiraz gibi tatlı meyvelerin sebep olduğu lekelerdir. Bu lekelerden kurtulmak için her iki risalede de farklı üç yöntemden bahsedilir. İlki zaç yağı olarak da bilinen hâmız-ı kibritin ateşte yakılmasıyla elde edilen dumanına lekeli olan bölgeyi tutmaktır (Sadi b. Halid, 1311:12; Arakel, 1306:11). Osmanlı Türkçesine hâmız-ı kibrit olarak geçen bu maddeyle kastedilen ise sülfürik asittir (Günergun, 2003:14). İkinci yöntem kükürt dumanıyla lekeli bölgeyi tütsülemektir. Üçüncüsü ise Kitapçı Arakel'in yalnızca eczanelerde bulunacağını söylediği eau de javelle suyunda lekeli olan bölgenin dört dakika kadar bekletilmesi yöntemidir (Arakel, 1306:11). Eau de Javelle, Fransız kimyager Claude Louis Berthollet tarafından 1788 yılında bulunmuş ve ağartıcı özelliği olan bir potasyum hipokralit çözeltisi, yani bugünkü adıyla bildiğimiz çamaşır suyudur (Lang & Anagnostou, 2018:6). Muharririn böyle bir kimyasal maddenin yalnızca eczanelerden tedarik edilebileceğini söylemesindeki sebep ise Osmanlı'da kimyanın kendisine yer bulduğu alanın tıp sahası olmasıdır. Bu nedenle özellikle 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda kimya ile uğraşanlar ekseriyetle hekimler olmuştur (Elmacı, 2018:270). Ayrıca eczacılık 19. yüzyılın ortalarına kadar yalnızca ilaç üreten değil, parfümeri ve kozmetik ürünlerinin de bulunduğu bir yer olarak faaliyet göstermiştir (Naymansoy, 2010:157; Yaşayanlar, 2015:121).

Pas lekesi yine iki risalede de karşımıza çıkan ortak lekelerdendir. Sadi b. Halid'in bu leke için verdiği reçetelerden biri eski usullerden diğeri ise kimyasallar kullandığı yeni usullerdendir. İkinci reçete Kitapçı Arakel'in de okuyucusuna sunduğu usuldür. Eski usulde leke üzerine ekşi yoğurt sürerek güneşte bekletmek tavsiye olunur. Yeni usul de ise acide oxalique maddesinin iyice dövülüp tuz haline getirildikten sonra, lekeli bölgenin ıslatılarak bu tuzla ovalanması tavsiye edilir (Sadi b. Halid, 1311:10; Arakel, 1306:12). Acide oxalique maddesinin lügatte açıklaması kuzukulağı ekşisi olarak verilmiştir. Madde günümüzde de pek çok sektörde, tekstil, mobilya, kimya ve plastik gibi, kendine yer bulmakta ama risalelerde de görüldüğü gibi en çok pas sökücü özelliği sebebiyle metal sektöründe yaygın olarak kullanılmaktadır. Kitapçı Arakel'in bu leke grubu için başka bir reçetesi daha vardır. Buna göre de acide sitrique ve oxide potace bir kaptaki su ile karıştırılıp kaynatıldıktan sonra leke buharına tutulmalıdır. Bu tarifte de iki yeni malzeme kullanılmış, bunlardan acide sitrique bugün de kullandığımız ve bildiğimiz limon tuzudur. Acide potace maddesinin ise daha önce yine kuzukulağı bitkisinden elde edilen bir çeşit tuz olduğu ifade edilmiştir ki bu madde bugün bitkilerin gübrelerini zenginleştirmek için kullanılmaktadır.

Kan lekesi için iki risalede toplam üç reçete verilmiştir. Sadi b. Halid'in bu leke için yine hem eski hem de yeni usullerde reçetesi vardır. Eski usulde lekeli bölge su ve sabun ile yıkanarak lekenin bir dereceye kadar hafifletilmesinden sonra bir saat kadar merkep bevli (idrâr) içinde bulundurulup tekrar sabunlu su ile yıkanması tarif edilir (Sadi b. Halid, 1311:7). İdrâr, deterjan ve çamaşır yıkamada çok önceden beri kullanılan bir maddedir. Bugün deterjanlar her ne kadar idrardan elde edilmese de içeriklerine hâlâ amonyak koyulmaktadır. Sadi b. Halid'in yeni usullerde verdiği reçetesinde ise sirke gibi asit özelliği bulunan maddelerin lekeli bölgeye sürülerek yıkanması tavsiye edilir. Kitapçı Arakel'in usulünde ise pas lekisinde verdiği acide oxalique yanında bir miktar krem tartarın da lekeli bölgeye

sürülerek ovalanması tavsiye edilir. Krem tartar aslında potasyumdan elde edilen bir tuz olmasına rağmen kıvam verici özelliğinin bulunmasından dolayı günümüzde pastacılık sektöründe kullanılmaktadır. Muharririn acide oxalique ile krem tartarı karıştırmasındaki sebebin de muhtemelen kremamsı bir deterjan elde etmek için olduğu söylenebilir.

Mürekkep lekeleri her iki risalede de iki gruba ayrılmıştır. Biri lekenin kâğıt üzerinde bulunması diğeri ise kumaş üzerinde bulunması halinde uygulanacak usuldür. Kâğıt üzerindeki lekeler her iki risalede de aynı reçete verilir. Buna göre; lekeli bölge limonla beraber ılık suda ovalanarak yıkanmalıdır (Sadi b. Halid, 1311:8; Arakel, 1306:19). Ancak kumaş üzerinde meydana gelen lekeler için Sadi b. Halid eski usulde bir reçete verirken, Kitapçı Arakel kimyasal maddenin yoğun kullanıldığı yeni bir tarif verir. Sadi b. Halid, lekeli kumaşın koyun ödünün içinde iki saat kadar bekletilmesinin lekeyi çıkaracağını belirtmektedir (Sadi b. Halid, 1311:8). Burada hayvan ödünün kullanılması, safranın vücutta zararlı yağları sindirmesi ve kendinde toplamasına binaen lekeleri de emerek toplayacağını düşünülmesi olabilir (Aydın, 2019:24). Kitapçı Arakel'in reçetesi ise oxalate de potace'ın lekeli bölgeye sürülerek daha sonra sıcak su buharına tutulup yıkanması şeklindedir (Arakel, 1311:20). Burada bahsedilen oxalate de potace daha evvel açıkladığımız acide potace ile aynı kimyasal maddedir.

Tütün ve tencere karaları için risalelerde tek ve ortak bir reçete verilmiştir. Reçetede dört malzeme birden kullanılmakta olup bunlar sırasıyla; Acide parolinyor, zeytinyağı, terebentin ve krem tartardır. Reçeteye göre lekeli bölge önce acide parolinyor ve zeytinyağı sürülerek yıkanmalı daha sonra üzerine terebentin sürülüp krem tartar ile yıkanarak temizlenmelidir (Sadi b. Halid, 1311:11; Arakel, 1306:18). Tarifte verilen acide parolinyor, Arakel'in lügatında odundan elde edilen sirke ruhu olarak geçer. Bugün odun sirkesi olarak kullandığımız bu maddenin doğru ismi pyroligneous asittir. İçeriğinde iki yüzden fazla kimyasal barındıran sirke, günümüzde tarım alanında bitki büyümesinin hızlandırılmasında kullanılmaktadır. Modern zamanda odun sirkesinin kullanımına yönelik çalışmaların ilk kez 1950'li yıllarda Japonya'da başladığı düşünüldüğünde 19. yüzyılın sonlarında bir leke risalesinde karşımıza çıkmış olması oldukça ilgi çekicidir (Namlı vd., 2014:45). Kullanılan diğeri bir kimyasal madde olan terebentin bazı ağaçların reçinesinden elde edilen yağlara verilen isimdir. Günümüzde de yağlı boya sonrası çok amaçlı temizlik için kullanılmaktadır.

Kahve ve çikolata lekeleri için her ki risalede de aynı reçete verilmiştir. Sadi b. Halid'in verdiği reçeteye göre kahve veya çikolata ile lekelenen bölge önce ılık su ve sabunla yıkanıp sonra üzerine hamız-ı kibrit yani sülfürik asit sürülerek çıkarılmalıdır (Sadi b. Halid, 1311:9). Kitapçı Arakel'in bu leke grubu için kullandığı malzemeler ise farklıdır. Temizleme suyuna bir miktar gliserin ve onun dörtte biri kadar nişadır ruhu karıştırılması ve yünlül bir bez parçasıyla silinmesi gerektiğini söylemektedir (Arakel, 1306:21). Gliserin, bitki ve hayvan yağlarından elde edilen ve suda tamamen çözünebilir bir maddedir. Günümüzde de gıda, kozmetik ve deterjan sektöründe kullanılmakta, sabun üretiminde de yan ürün olarak karşımıza çıkmaktadır (Gürel, 2009: 9-11). Nişadır ruhu ise bilindiği üzere amonyaklı sudur ve madde bugün de yaygın olarak kullanılmaktadır.

Kitapçı Arakel'in risalesinde, Sadi b. Halid'ten farklı lekelerin reçeteleri de bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla salsa, turşu ve idrar lekeleridir. Salsa, yani etli yemek suyunun sebep olduğu lekeler için içerdiği malzemelere göre tarif verilmiştir. Yağlı olanlara terebentin, kanlı olanlara acide oxalate sürülmesi tavsiye edilirken sirkeli veya limonlu olanı için ispirto sürülmesi önerilmektedir. İspirto yanıcı özelliğinin dışında bugün de evlerde yağ sökücü, leke çıkarıcı, dezenfektan ve koku giderme gibi işlevlerinden dolayı kullanılmaktadır. Salsa sosu domatesten üretilen bir sostur ki domates ve özellikle Amerika kökenli domates Osmanlı topraklarına 1860'lardan sonra girmiştir (Faroqhi, 2010:451). Bu sebepten Osmanlı toplumu için yeni bir tüketim ürünüdür. Turşunun sebep olduğu lekeler için ise yalnızca tek malzemeli bir reçete verilmiştir ki bu sâlu ve'l-etil(?)'dir. Reçetede damlatılmak suretiyle kullanıldığı belirtildiğinden bahsedilen malzemenin sal ağacı yağı ve etil alkol karışımı olabileceği düşünülmektedir. İdrar lekeleri için de yine tek malzemeli bir reçete verilmiş ama bu reçetenin yalnızca yeni meydana gelmiş lekelerde işe yarayacağı söylenmiştir. Reçeteye göre bir miktar suya biraz asit karıştırıp lekenin üzerine sürmek gerekmektedir.

Çoğunlukla gıda maddelerinin sebep olduğu leke türlerine yazılan reçetelerde genellikle asitli kimyasalların önerildiği gözlemlenmektedir. Eski usulde verilen reçetelerde de su ve sabunun haricinde verilen maddelerin içeriğinde asit bulunmakta, muhtemelen kimyasalları bulamayanlar için alternatif olarak verildiği düşünülmektedir.

Kumaş Türlerine Göre Verilen Temizlik Reçeteleri

Kitapçı Arakel, Sadi b. Halid'ten farklı olarak risalesinde lekeleri gruplar halinde vermiştir. Birinci grup lekelerden yağ, kan, mürekkep, kahve, çikolata, pas ve dut, vişne, kiraz gibi meyvelerin sebep olduğu lekelerin giderilmesi için verilen bazı reçeteleri, bir önceki başlık altında incelemiş bulunmaktayız. İkinci grup lekeler ise kumaş türlerine göre meydana gelen lekeler ve çıkarma yöntemleri ile ilgilidir. Bu grupta, ipekli ve yünlü, renkli basma, kadife gibi kumaşlarla fanila, halı ve kilim gibi günlük kullanılan giyecek ve eşyalar üzerinde meydana gelen lekeler ve reçeteleri vardır. Sadi b. Halid bu leke grubu için yalnızca bir reçete yayınlamıştır ki o da kırmızı renkli kumaşlar içindir ve bu başlık altında incelenecektir

İpekli ve yünlü kumaşlardan yapılan setri, palto ve yelek gibi giysilere bulaşan lekeler, özellikle yağ lekeleri için verilmiş bir eski usulde bir de yeni usulde reçete bulunmaktadır. Eski usule göre; temizlenecek kıyafetin astarı da dikiş yerleri de sökölüp bal ve siyah sabun konulan su dolu kaptan kaynatılmalıdır. Fırça ile su içinde lekeli bölge fırçalanarak suyu sıkılmaksızın bir ipe asılmalı ve tam kurumadan tersinden ütülenmelidir (Arakel, 1306:15). Yeni usule göre ise; Özellikle yünlü kumaşlardan yapılan giysiler için lekeli bölgenin bir miktar kloroform (chloroforme) ile silinmesi tavsiye edilmektedir. Burada geçen chloroforme, Arakel'in lügatinde yalnızca eczacılarda bulunan ve fazla kullanımda insanı bayıltan bir ruh olarak geçer. Ancak Arakel'in açıklamasındaki kadar masum bir madde değildir. İlk kez 1831 yılında hazırlanan bu kimyasal maddeyi ilk kullanan İskoç hekim James Simpson olmuştur. 1847 yılında anestezi etkisini keşfetmesiyle maddeyi doğum yapan kadınlar üzerinde kullanmış, daha sonra diş tedavisinde de kullanılmıştır (Dunn, 2002:f208). İlerleyen zamanda insanlar için tehlikeli bir kimyasal olduğu anlaşılan kloroform maddesinin, günümüzde yaygın kullanım alanı çözücü özelliğinden dolayı kimya endüstrisidir. İlaç ve boya üretiminde çözücü, plastik üretiminde ise birleştirme işleminde kullanılmaktadır. Ayrıca mutfaklarımızın vazgeçilmezi haline gelen teflonların üretiminde de öncü bir maddedir. İnsanlar için zararı oldukça fazla olmasına rağmen hem maliyet hem de kolay bulunabilir olması sebebiyle yaygın olarak kullanılmaya devam edilmektedir (Kaşıkçı, 2019). Kitapçı Arakel'in yalnızca çok solunduğunda bayıltıcı etkisi olduğunu söylemesinden, risaleyi yazdığı dönemde henüz maddenin zararlarının ne boyutta olduğunu bilinmediğini anlamaktayız. Bunun yanında anestezi özelliği ile yaygınlık kazanmasına rağmen leke çözücü olarak verilmesinden ise kimyasal çözücü özelliğinin bilindiğini de görmekteyiz.

Renkli basmalardan leke çıkarma usulü risalede yer alan başka bir reçetedir. Yazar, bu kumaşların narin bir yapıya sahip olmasından dolayı tuzların ve ruhların renklerini solduracağını ve bu yüzden kullanılmayacağını söyler. Hatta yeşil ve mavi gibi canlı renklerden meydana geliyorsa lekeleri çıkarmak için hiç uğraşılması gerektiğini söylemektedir. Ancak bunlar haricindeki renklerde bulunan basmalar için lokman ruhu (Etter sulfurique) ile yıkayarak sonuç alınabileceğini de önermektedir (Arakel, 1306:16). Kendisinin de reçetede belirttiği gibi lokman ruhu bir çeşit eterdir (Emiroğlu, 2020:308). 1740 yılında Alman hekim Friedrich Hofmann'ın icat ettiği Hoffmann Likörü isimli alkol-eter karışımının Osmanlıda isimlendirmesi Lokman ruhu olmuştur. Sebebi ise Kuran-ı Kerim'de yer alan ifadeyle Lokman'ın, hikmet sahibi bir kul olmasının yanında Anadolu'da yedi kartal ömrü kadar uzun yaşadığına inanılan Lokman Hekim'in adının dahi şifa vereceğine duyulan inançtır (Gültekin, 2018:124-126). Çözücü özelliği bulunan eter aynı zamanda çabuk yanabilen bir maddedir ki Arakel de reçetenin sonunda okuyucularını bu maddeyi mum ve lamba yanarken kullanmamaları konusunda uyarmıştır (Arakel, 1306:16).

Siyah renkli yünlü ve ipekli kumaşların lekeleri için, yünlü ve ipekli kumaş lekelerinden ayrı bir reçete önerilmektedir. Bu kumaşlardan yapılan pantolon, palto, fistan, ferace ve çarşaf gibi giysilerin temizliğinin bu gruptaki lekeler için verilen reçete ile yapılması tavsiye edilmektedir. Medeni kıyafet ölçüsü olarak pantolon, Tanzimat'la beraber Osmanlı toplumunda kendisine yer edinmiştir. Ferace eski

geleneğin kıyafetidir ve 1870’de kadınların tesettür çizgisinin dışına çıktığı görüşüyle beraber toptan yasaklanmıştır. Çarşaf da aynı pantolon gibi Tanzimat’tan sonra ortaya çıkarak feracenin yerini almış, Avrupa empire ve Art Nouveau modasından etkilenecek daha ince kumaşlar, tafta, saten, krepdöşin, yünlü, ipekli ve pamuklu kumaşlardan yapılmaya başlanmış ve zamanla siyah rengin dışındaki renklerden de üretilerek 1889’da iyice yaygınlaşmıştır (Emiroğlu, 2020:257-259). Ferace çuhadan üretiliyordu ancak yerini alan çarşafın, döneminin modasından etkilenecek ipekli, yünlü ve hatta daha da narin saten ve tafta kumaşlardan üretilmeye başlanması, temizliği için yeni usullere ihtiyaç duyulmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. Arakel’in bu tarz kumaşların temizliğindeki önerisi çöğen yani çöven otudur. Yetmiş beş dirhem çöğen otunun sıcak suda bekletilmesiyle elde edilen su ile lekeli bölgenin fırçalanmasının hem lekeleri gidereceğini hem de siyah rengin parlaklığını koruyacağını söylemektedir. Çöven otu içerdiği saponin bileşeni sebebiyle günümüzde de doğal ve bitkisel bir temizlik malzemesi olarak kullanılmaktadır. Kimyasal bir bileşen olan saponin, su ile karıştırıldığında sabun gibi köpüren bir maddedir. Bu sebepten çöven otu günümüzde de sabun, deterjan, şampuan ve diş macunu yapımında kullanılmaktadır (Güçlü & Uyanık, 2004:125).

Sadi b. Halid’in ikinci leke grubu için verdiği tek reçetenin kırmızı renkli kumaşlarda meydana gelen lekeler için olduğundan bahsetmiştik. Eski usulde verilen bu reçeteye göre soda ve arpa unu hamur haline getirilerek lekeye sürülmeli ve kuruyuncaya kadar güneşte bekletilerek ovalanması tavsiye edilmektedir.

Kadife kumaşlar için Arakel’in risalesinde iki yöntem verilmiştir. Birincisinde kadifeye bulaşacak her türlü yağlı lekenin sıcak kum ile çıkarılması yöntemidir. Buna göre temiz ve beyaz kum ısıtıldıktan sonra bir bez parçasına sarılıp lekeli bölgeye sürüldüğünde lekeler çıkacak denilmektedir. Ancak kadife diğer kumaş türlerinde farklı olarak tüyleri bulunan bir kumaş olduğundan, yapısının bozulması ihtimaline karşı tüylerini düzeltmek için de bir öneride bulunmaktadır. Buna göre ise ateşin üzerine konulan bir tahta parçası üzerine ıslak bir bez koyup, bozulan bölge de bu bez üzerine konularak tüylerin fırçalanması tavsiye edilmektedir. Kadife kumaşlar için verilen diğer reçete de ise ana malzemeler yumurta ve rakıdır. Reçeteye göre yumurtanın sarısı ile bir miktar rakı karıştırılmalı, elde edilen macun ile lekeli bölge ovalanmalıdır (Arakel, 1306:39). İspirtolu içki sınıfında yer alan rakı, Osmanlı toplumu için yenidir. 19. yüzyıl öncesinde bir iki kaynakta başka bir adla anılsa da, asıl üretim ve tüketimi bu yüzyıldadır. Daha öncesinde ispirotolu içkiler Osmanlı toplumunda ilaç niyetine kullanılmış, sanayi devriminden sonra ise daha çok tercih edilir olmaya başlanmışlardır (Emiroğlu, 2020:379-384). İspirto maddesi günümüzde de içerdiği etil alkol sebebiyle temizlik ve dezenfekte işlemlerinde kullanılmaktadır.

Halı ve kilim üzerinde meydana gelen lekeler için iki reçete verilmektedir. Birincisinde turşu suyu ile silmek ikincisinde ise kullanılmış çay yaprakları suyu ile silmek tavsiye edilmektedir (Arakel, 1306:25). Turşu suyu günümüzde de kararan ve yeşillenen bakır eşyaları temizlemek için kullanılmaktadır. Çay yaprakları ise özellikle buzdolabı temizliğinde kötü kokuları hapsettiği için bir temizlik malzemesi olarak hâlâ tercih edilmektedir.

Fanila temizliği bu başlık altında inceleyeceğimiz son reçetedir. Fanila, halk dilinde iç gömleği, içlik anlamlarına gelir ve Türkçeye, İtalyanca yünlü giyecek demek olan “flanella” sözcüğünden geçtiği kabul edilmektedir. Bu iç giysisi 1990’lardan sonra değişen moda anlayışı sebebiyle neredeyse terk edilmiştir (Emiroğlu, 1306:25). Ancak reçetenin verildiği dönemde yaygın olarak kullanıldığından, beyazlığıyla temizliğini gösteren bu giysi için unlu su ile yıkamak tavsiye edilmektedir (Arakel, 1306:25).

Çoğunlukla kumaş türleri ve onlardan üretilen kıyafetlerde meydana gelen lekeleri temizlemek için hazırlanan reçetelerde genellikle günümüzde de temizlik alanında kullanılmaya devam edilen kimyasal ve bitkisel maddelerin önerilmiş olması dikkat çekicidir. Bu durum çok hızlı bir değişimin yaşandığı 19. yüzyıldaki gelişmelerin, günümüze kadar tesirinin sürdüğünün de bir göstergesidir.

Sonuç

İncelenen leke risaleleri bize şunu göstermiştir ki, 19. yüzyıl Osmanlı toplumu hem tasarruf etme ve idareli harcamaya dikkat ediyor hem de yeni üretilen mallara olan talebi gün geçtikçe artıyordu. Tüketilen gıdalara yenileri ekleniyor, giyilen kıyafetler moda göre değişiyor ama kirlendikleri ya da lekeli oldukları zaman hemen atıp yenisini almak yerine daha ziyade temizlemek tercih ediliyordu. Bunun için de yeni usul ve yöntemlere ihtiyaç duyulmaya başlanmış, kimya ve ecza maddeleri birer temizlik malzemesine dönüştürülmüştü.

Çalışma boyunca, Kitapçı Arakel ve Sadi b. Halid'e ait leke risalelerinden verilen örneklerle, 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun temizlik için kullandığı yöntemler üzerinden maddi kültürün dönüşümü ortaya konmaya çalışılmıştır. Yapılan inceleme neticesinde, Kitapçı Arakel'in risalesinin çok daha erkene tarihlendirilmesine rağmen daha fazla yeni usul ve malzemeler içeren reçeteler sunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca risale sonunda verilen ve yeni kimyasalların nerelerde bulunacağını açıkladığı bir lügat yer alması, yeni kimyasalların henüz yaygın olarak bilinmediğinin göstergesidir. Yine de eau de javalle ve kloroform gibi kimya alanında önemli kabul edilen buluşların, üzerinden çok zaman geçmeden Osmanlı gündelik hayatına girmiş olması, maddi kültürdeki değişimin hızını anlamak açısından kıymetlidir. Çoğu ecza tüccarları tarafından ithal edilen bu kimyasal malzemelere ecza dükkânları vasıtasıyla ulaşılabilir. Eczanelerin ve ecza tüccarlarının hangi ilaç ve kimyasalların ticaretini yapabileceği ise nizamnamelerle belirlenmiştir (Yaşayanlar, 2015:124). Bunun yanında Arakel Tozluyan'ın risalesindeki ifadelerden yola çıkarak, hassas kumaşa sahip kıyafetlerin götürülmesini tavsiye ettiği lekeci dükkânlarının, bugünkü kuru temizleme dükkânları ile aynı işlevi gördüğü rahatlıkla söylenebilir.

Örneklerine az rastlanan leke risalelerinin, toplumsal ve kültürel araştırmalarda özgün bilgiler içermesi sebebiyle, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısı için yapılacak çalışmalarda kaynak olarak kullanılabilirliği araştırmacılar tarafından dikkate alınmalıdır. Nitekim o dönemde temizlik için önerilen pek çok kimyasal ve bitkisel maddenin günümüzde de hâlâ aynı amaçla kullanılıyor olması, risalelerin bize temizlik ürünlerinin yaşadığı tarihsel serüven hakkında ipuçları verebileceğini göstermektedir.

Kaynakça

- Abdülaziz Bey (1995). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Cl., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ak, M. (2004). Leke-nâme ve panzehir risalesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 39, 97.
- Aydın, İ. C. (2019). Safra sıvısının karaciğer hidatik hastalarında skolosidal etkinliği. (Yayımlanmamış tıpta uzmanlık tezi). T.C. Sağlık Bilimleri Üniversitesi Kartal Dr. Lütfi Kırdar Sağlık Uygulamaları ve Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) 1895: Hariciye Nezareti Londra Sefareti [HR.SFR.3.]: Gömlek No. 444, 22. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Çiftyürek, M. (2021). Türkiye'de sabunhaneler. (Yayımlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Dunn, P.M. (2002). Sir James Young Simpson (1811-1870) and obstetric anesthesai. *Archives of Disease in Childhood- Fetal and Neonatal Edition*, 86(3), F207-209.
- Elmacı, İ. (2018). Simyadan kimyaya: Osmanlı İmparatorluğunda teknoloji. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları XIX*, 2, 265-287.
- Emiroğlu, K. (2020). *Gündelik Hayatımızın Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Faroqhi, S. (2010). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Güçlü, B. K. & Uyanık, F. (2004). Saponinler ve biyolojik önemi. *Erciyes Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 1(2), 125-131.
- Gültekin, E. (2018). Türk kültüründe lokman hekim. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (88), 123-134.
- Günergun, F. (2003). On dokuzuncu yüzyıl Türkiye'sinde kimyada adlandırma. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları V*, (1), 1-31.
- Gürel, G. (2009). Gliserinin kıymetli ürünlere dönüştürülmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kaşıkçı, Y.(2019). Kloroform ve kloroform maruziyeti. Haliç Çevre. (Erişim: 28 Ağustos 2021), <https://haliccevre.com/kloroform-ve-kloroform-maruziyeti/>
- Kitapçı Arakel. (1306). *Yeni Leke Risalesi*. Şirket-i Mertebiye Matbaası.
- Korkmaz, F. (2014). Osmanlı nesrinde bir lekenâme metni. *Türkiyat Mecmuası*, 24 (2) , 121-131.
- Lang, U. & Anagnostou, S. (2018). Combating rotting flesh and putrid smells: the history of antisepsis from antiquity to the nineteenth century. *Pharmaceutical Historian*, 48(1), 1-11.
- Namlı, A. Akça, M. O., Turgay, E.B., & Soba, M.R., (2014). Odun sirkesinin tarımsal kullanım potansiyelinin araştırılması. *Toprak Su Dergisi*, 3(1),44-52.
- Naymansoy, G. (2010). Osmanlıdan günümüze eczacının değişen konumu. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları XII*(1), 151-163.
- Öztürk, S. (2010). Osmanlı kültürel mirasında sabun. *Acta Turcica*, 2/2, 80-93.
- Sadi b. Halid. (1311). *Yeni Leke Risalesi*. Kasbar Matbaası.
- Yaşayanlar, İ. (2015). Osmanlı Bursa'sında eczaneler, eczacılar ve ecza tüccarları (1861-1919). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(28), 113-130.
- Yılmaz, B. (2015). Kitapçı Arakel'in yayın katalogları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Extended Abstract

The industrial revolution has brought many innovations in the technological, scientific and cultural fields. The writing of the “New Stain Booklet”, which is examined in the article, is a sign that new methods and materials were needed in the cleaning of the different fabric types, food stains, and the stains caused by these innovations. The authors of the booklets we have examined are Bibliople Arakel and Sadi b. Halid. Although the booklet of Sadi b. Halid, dated 1893, and the booklet of Bibliople Arakel Tozluyan, dated 1888, are similar in terms of narration, more and newer methods are included in the work of Bibliople Arakel. Because the materials used contain chemicals, Arakel considers cleaning a science. It is understood that the reason for this opinion is the chemicals used in the cleaning methods we have examined. In addition, the author states where these materials, which are mostly imported and not easy to find, can be obtained from. Although Sadi b. Halid's booklet is more recent, it usually contains prescriptions according to the old methods, and it is understood that the reason for this is that he prefers to use materials that can be found in every home.

In both of the booklets we used in our study, the cleaning prescriptions are divided into two categories according to the stain and fabric types. This categorization is due to the fact that the effects of each material vary according to different fabric and stain types. As we have learned from the Bibliople Arakel, there are also stain shops in Istanbul and some big cities. However, the fact that not everyone's financial situation is sufficient to benefit from these shops is the reasons why these books were written.

Oil stains are the most emphasized and prescribed stains in both booklets. Apart from this, there are recipes for cleaning the stains of blood, ink, wine, coffee, chocolate, rust, tobacco and pot black, oil paints and sweet fruits such as mulberry, sour cherry and cherry. This article examines some examples of these prescriptions in order to understand the material culture in the daily life of the 19th century Ottoman society in daily life and to see innovations they witnessed. While the traditional methods like use of water and soap, laying on camel skin, and rubbing with salt are recommended for oil stains which are discussed first, we can also see other methods in which new and chemical materials are used including imported materials such as zinc, chloroform, and ether sulfuric (lokman spirit). Secondly, the materials used in the recommended to clean the stains of sweet fruits such as mulberry, sour cherry, and cherry are hâmiş-ı kibrit (sulfuric acid), sulfur, and eau de javelle (bleach). Since eau de javelle is a chemical material, it can only be obtained from pharmacists. The reason for this is that there was no special place producing chemical substances in the Ottoman Empire at that time and that this sector was focused on the field of medicine. Thirdly, the prescriptions containing many chemicals including acide oxalique, acide citrique (lemon salt) and oxide potacea are for the rust stain. Apart from being new to the 19th century Ottoman society, another important feature of these materials is that they are still used for the same processes today. Cream of tartar, which is included in the prescription for blood stains, is another example for the materials still in use today. For tobacco and pot black, another staining product, four ingredients are mentioned in the recipe given jointly in both treatises which are acide parolinor consists of olive oil, turpentine and cream of tartar. Acid parolinor is referred as vinegar spirit obtained from wood in the dictionary at the end of Arakel's treatise. Considering that the studies on wood vinegar in modern times started in Japan in the 1950s, its use in a stain treatise written in the late 19th century is quite interesting. Turpentine, another chemical used, is the name given to the oils obtained from the resin of some trees. Today, it is used for cleaning after oil painting process. There is also a recipe for the stain of salsa obtained from tomato, which Ottoman society had just met in the 19th century. Spirit, which is recommended for removing this stain, is still used as a stain and oil remover today. Another issue we noticed in our study is that most of the prescriptions given for removing stains caused by foodstuffs contain acidic chemicals.

The tainted booklets examined have shown us the importance given to savings and economy in the 19th century Ottoman society and the increasing demand for newly produced goods in that period. New food were added to the consumed food, the clothes worn changed according to the fashion of the time, but when they got dirty or stained, they preferred to clean them instead of throwing them away or buying new one. For this reason, new methods and materials began to be needed, and chemicals and pharmaceutical products were turned into cleaning agents.

Throughout the study, the transformation of the material culture has been tried to be revealed, in particular the methods used by the 19th century Ottoman society for cleaning, with examples from the Bibliople Arakel and Sadi b. Halid. As a result of the examination, it has been determined that the Bibliople Arakel's booklet is dated much earlier, but offers prescriptions containing more new methods and materials. Furthermore, the fact that there is a dictionary explaining the chemicals used at the end of the booklet is an indication that new chemicals were not widely known yet in those times. Nevertheless, the introduction of the new and important inventions in the field of chemistry such as eau de javelle and chloroform into Ottoman daily life is valuable in terms of understanding the speed of change in the material culture. Also in that period, these chemical materials, mostly imported by

pharmaceutical traders, could also be accessed through pharmaceutical shops. In addition, based on the expressions in Arakel Tozluyan's booklet, it can be easily said that the stain shops that he recommends readers to bring the clothes with delicate fabrics have the same function as the dry cleaning shops of today.

Researchers should take into account that the smear booklets, of which we rarely see examples, are valuable sources for the research planned to be focused on the second half of the 19th century, because they contain original information about social and culture. As a matter of fact, many chemicals and herbal substances recommended for cleaning at that time are still used for the same purpose today. This is an indication that the booklets can give clues about the historical adventure of cleaning products.